

Βάσια Τσάμη¹
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Ράνια Καραχάλιου²
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Αλέξης Λαζανάς³
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Μηχανολόγων και Αεροναυπηγών Μηχανικών

Αργύρης Αρχάκης⁴
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας

ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΛΟΓΟ:

ΕΝΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΡΕΥΣΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΕ ΕΝΑ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ/ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥΣ

Οι ρατσιστικές αντιλήψεις για τους προσφυγικούς/μεταναστευτικούς πληθυσμούς δεν εκφράζονται πάντα ρητά, αλλά συχνά αναδύονται και στον (φαινομενικά) αντιρατσιστικό λόγο. Η στέγαση ρατσιστικών αντιλήψεων σε αντιρατσιστικά κείμενα συνεπάγεται ένα νέο, αμφίσημο είδος ρατσισμού, τον *ρευστό ρατσισμό*. Προκειμένου να ανιχνεύσουμε την ύπαρξη ή/και τις μορφές του ρευστού ρατσισμού στην ελληνική δημόσια σφαίρα, προχωρήσαμε στη διαμόρφωση του πρώτου σώματος ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων. Στόχος της έρευνας είναι να αναδείξουμε μέσω ποιοτικών αναλύσεων και ποσοτικών συσχετίσεων τις ρατσιστικές θέσεις που εντοπίζονται στον αντιρατσιστικό λόγο. Διαπιστώνουμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των υπό ανάλυση κειμένων αποτελούν κείμενα ρευστού ρατσισμού και οι ρατσιστικές θέσεις παρεισφρέουν σε αυτά κυρίως μέσω δύο οδών: α) της *διάκρισης*, και β) της *αφομοίωσης*. Ειδικότερα, τέτοιου είδους κείμενα φαίνεται να προωθούν αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισών ως ευάλωτων, απόμακρων και αποδεκτών υπό τον όρο του συντονισμού τους με το πλειονοτικό περιβάλλον.

Λέξεις-κλειδιά: (Ρευστός) ρατσισμός, Διάκριση, Αφομοίωση, Αντιρατσιστικά κείμενα

¹ v.tsami@uoc.gr

² rkarahaliou@uoi.gr

³ alexlas@upatras.gr

⁴ archakis@upatras.gr

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η αύξηση των προσφυγικών/μεταναστευτικών μετακινήσεων από το 2015 και έπειτα στον ευρωπαϊκό χώρο είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ποικίλων στάσεων και πρακτικών, οι οποίες κυμαίνονται από αλληλέγγυες έως ρατσιστικές προς τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες. Στο πλαίσιο αυτό, επιδίωξή μας είναι να αποκαλύψουμε ότι οι ρατσιστικές αντιλήψεις πολύ συχνά αναδύονται και στον (φαινομενικά) αντιρατσιστικό λόγο, ο οποίος καταλήγει να αναπαράγει ανισότητες. Κύριος στόχος μας στη μελέτη αυτή είναι να παρουσιάσουμε πώς διαμορφώσαμε το πρώτο σώμα ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων προκειμένου να διερευνήσουμε αν, σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο εμφιλοχωρούν σε αυτό ρατσιστικές αντιλήψεις και, ειδικότερα, ποιες κατηγορίες ρατσισμού εντοπίζονται στα αντιρατσιστικά κείμενα του σώματος.

Η πραγμάτευσή μας ξεκινά με τον προσδιορισμό του ρατσιστικού λόγου και την αντιπαράβωλή του με τον αντιρατσιστικό. Εντοπίζουμε την ύπαρξη ενός σύγχρονου είδους ρευστού ρατσισμού το οποίο αναδύεται από τη στέγαση ρατσιστικών θέσεων σε αντιρατσιστικά κείμενα. Στη συνέχεια, προχωρούμε στη διαμόρφωση του πρώτου σώματος ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων έχοντας ως βάση την τριμερή διάκριση του Halliday (1978) ανάμεσα στους παράγοντες του *πεδίου* (field), του *τόνου* (tenor) και του *τρόπου* (mode). Έπειτα, κινούμενοι/ες στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (στο εξής ΚΑΛ), διαπιστώνουμε ότι οι ρατσιστικές θέσεις παρεισφρεύουν στα αντιρατσιστικά κείμενα μέσω δύο βασικών οδών: α) της *διάκρισης* (discrimination) και β) της *αφομοίωσης* (assimilation).

2. ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΛΟΓΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΣΤΗ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΤΟΥΣ

Ακολουθώντας τον van Dijk (2008: 103), θεωρούμε ότι ο ρατσιστικός λόγος απηχεί «κοινωνικές πρακτικές διάκρισης», οι οποίες βασίζονται «σε κοινωνικά διαδεδομένες και αρνητικά προσανατολισμένες αναπαραστάσεις από ‘Εμάς’ για ‘Αυτούς/ές’» (βλ. επίσης van Dijk 1991, 1992). Ειδικότερα, ο ρατσιστικός λόγος αποτελεί κεντρικό εργαλείο του έθνους-κράτους, καθώς μπορεί να συμβάλει δραστικά στην επίτευξη του εθνικού ιδανικού της ομοιογένειας, εξοβελίζοντας ή αφομοιώνοντας τη διαφορετικότητα του/ης Άλλου/ης στη βάση της διάκρισης και της απαξίωσής της (Χριστόπουλος 2004: 346). Ως εκ τούτου, οι ρατσιστικές αντιλήψεις και πρακτικές συνιστούν συχνό φαινόμενο στα δυτικά έθνη-κράτη, όπου ο μονοπολιτισμός και η μονογλωσσία αποτελούν κυρίαρχες αξίες.

Ο ρατσιστικός λόγος, στις πιο ακραίες και ρητές εκδοχές του, επιδιώκει τον *αποκλεισμό*, την εκδίωξη δηλαδή του/της Άλλου/ης πέρα από τα ορατά ή συμβολικά σύνορα (Βεντούρα 2004). Στις ηπιότερες και καλυμμένες –αλλά όχι

λιγότερο επικίνδυνες– εκδοχές του επιδιώκει την *αφομοίωση* του/της Άλλου/ης, η οποία, όπως σημειώνει ο Χριστόπουλος (2004: 352), αποτελεί «μια πολιτική διαδικασία που στοχεύει στην *όμοια* στράτευση των υποκειμένων στους κυρίαρχους κώδικες συμπεριφοράς αλλά και στα ιδανικά μιας πολιτικής κοινότητας».

Στον αντίποδα, ο αντιρατσιστικός λόγος αντιτίθεται τόσο στον «βιολογικό ρατσισμό», όσο και «σε άλλες μορφές λόγου *απαξιοτικής διάκρισης*» που προκύπτουν με βάση την εθνική, πολιτισμική, θρησκευτική και άλλη διαφοροποίηση (Bonnnett 2000: 177–178). Στο πλαίσιο αυτό, ο αντιρατσιστικός λόγος θα μπορούσε να οριστεί ως

ένα σύνολο πολυκεντρικών, επικαλυπτόμενων λόγων και πρακτικών που συναποτελούν μια απάντηση στον/στους ρατσισμό/ούς με την κατασκευή ενός θετικού σχεδίου για το είδος της κοινωνίας όπου οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώνουν με αρμονία και αμοιβαίο σεβασμό (Anthias & Lloyd 2002: 16).

Από το παραπάνω απόσπασμα προκύπτει ότι δεν είναι εύκολο να μιλάμε για έναν ενιαίο αντιρατσιστικό λόγο, αλλά μάλλον για ποικίλους (O'Brien 2009: 510). Η Lentin επισημαίνει ότι η ποικιλία των αντιρατσιστικών λόγων αντανακλά «τον συχνά οδυνηρό μετασχηματισμό των ευρωπαϊκών κοινωνιών, από τον μύθο της μονοπολιτισμικότητας στην πραγματικότητα της ποικιλίας» (Lentin 2004: 4). Φαίνεται δηλαδή ότι, από τη μία πλευρά, οι κοινωνικοί/ές δράστες/τριες (πρόσωπα, ομάδες, θεσμοί) δεν δείχνουν να είναι σε θέση να παραιτηθούν από τις μονοπολιτισμικές και μονογλωσσικές αξίες στις οποίες έχουν εθιστεί. Από την άλλη, επιλέγουν ή υποχρεώνονται συχνά να ευθυγραμμιστούν με τις αντιρατσιστικές αξίες που διαδίδονται όλο και περισσότερο στον δυτικό κόσμο (O'Brien 2009: 510· Weaver 2016: 42–43).

Πλέον, πολλές φιλελεύθερες δημοκρατίες στον δυτικό κόσμο υιοθετούν νομοθετικά πλαίσια που προβάλλουν (λιγότερο ή περισσότερο υποκριτικά) την αποδοχή προς τον/την Άλλον/η και την ισότητα μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών πληθυσμών (βλ. van Dijk 1992: 95–96). Ως εκ τούτου, γενικευτικά μιλώντας, στον δυτικό κόσμο αποτρέπονται ή απαγορεύονται οι κραυγαλέες μορφές ρατσιστικών συμπεριφορών στο πλαίσιο της διάδοσης και της κυκλοφορίας αντιρατσιστικών λόγων (βλ. Anthias & Lloyd 2002: 16).

Υπό την οπτική αυτή, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι σύγχρονες λεκτικές ρατσιστικές επιθέσεις συχνά έχουν μετριάσμενη μορφή, καθώς οι πλειονοτικοί/ές ομιλητές/τριες φροντίζουν να αποκηρύσσουν τον ρατσισμό ή/και να καταφεύγουν σε πρόσκαιρες εκδηλώσεις φιλανθρωπίας, χρησιμοποιώντας αντιθετικά σχήματα του τύπου:

- *δεν είμαι ρατσιστής/τρια, αλλά οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες διαφέρουν από μας στα έθιμα, στο φαγητό, στην ενδυμασία*

Αυτά τα αντιθετικά σχήματα και οι εκδηλώσεις φιλανθρωπίας επιτρέπουν την ανάδυση του *ευέλικτου ρατσισμού* (motile racism, βλ. Lentin 2018), δηλαδή την ανακύκλωση, με ήπιο τρόπο, εδραιωμένων υποτιμητικών στερεοτύπων για ομάδες ανθρώπων όπως είναι οι μεταναστευτικοί/προσφυγικοί πληθυσμοί (βλ. van Dijk 1992: 89, 95–97· Weaver 2016· Lentin 2018· Αρχάκης 2020).

Ο ευέλικτος ρατσισμός που προκύπτει από τη συνύπαρξη ρατσιστικών και αντιρατσιστικών θέσεων στα ίδια (περι)κείμενα προκαλεί ποικίλες αμφισημίες, οι οποίες είναι δύσκολο να προσδιοριστούν, να εντοπιστούν και να αποτελέσουν αντικείμενο συνειδητοποίησης. Ο Weaver (2016: 63–64) αποκαλεί αυτό το νέο, αμφίσημο είδος ρατσισμού *ρευστό ρατσισμό*, επισημαίνοντας ότι «δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα εξασθενημένο ή αμφισβητούμενο υπόλειμμα ρατσισμού, αλλά μάλλον ως μία αμφίσημη μορφή που ενθαρρύνεται στις μέρες μας καθώς ελαχιστοποιεί τις ποικίλες άμυνες ενάντια σε ισχυρισμούς ρατσισμού». Στο πλαίσιο αυτό, επιδιώκουμε να εντοπίσουμε τον ρευστό ρατσισμό σε αντιρατσιστικά κείμενα για το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα που κυκλοφορούν στην ελληνική δημόσια σφαίρα.

3. ΤΟ ΣΩΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Προκειμένου να μελετήσουμε τη συνύπαρξη ρατσιστικών και αντιρατσιστικών θέσεων, διαμορφώσαμε ένα *εξειδικευμένο σώμα* (specialized corpus) ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων (Koester 2010).⁵ Απώτερος στόχος μας ήταν να εντοπίσουμε ίχνη ρατσιστικού λόγου σε αντιρατσιστικά κείμενα. Το σώμα κειμένων που διαμορφώσαμε περιλαμβάνει 830 καταχωρήσεις αυτοτελών κειμένων ή κειμενικών αποσπασμάτων που αριθμούν περίπου 501.000 λέξεις. Για τη διαμόρφωσή του, βασιστήκαμε στην τριμερή διάκριση του Halliday (1978) ανάμεσα i) στο *πεδίο*, που αφορά το περιεχόμενο, το *σχετικά με τι* του παραγόμενου λόγου, ii) τον *τόνο* που αφορά το *μεταξύ ποιων* του παραγόμενου λόγου και iii) τον *τρόπο*, δηλαδή το *πώς* της παραγωγής του λόγου (Halliday 1978: 31–33, 62· Halliday & Hasan 1989: 24, 26).

Ειδικότερα, ως προς τον τόνο, τα κείμενα που επιλέξαμε, κυκλοφόρησαν στην ελληνική δημόσια σφαίρα μεταξύ των ετών 2015–2020 από πηγές που, προγραμματικά τουλάχιστον, οφείλουν να είναι συντονισμένες με το αντιρατσιστικό ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο (βλ. Νόμος 4285/2014–ΦΕΚ 191Α/10.9.2014) και με αντίστοιχους αντιρατσιστικούς λόγους. Οι πηγές των κειμένων μας ομαδοποιούνται στους ακόλουθους τομείς του ελληνικού δημόσιου λόγου:

⁵ Βλ. <https://trace.library.upatras.gr/>

- Δραστηριότητες φορέων που προωθούν μεταναστευτικά/προσφυγικά θέματα: κείμενα από

α) ιστοσελίδες θεσμικά συσχετισμένων οργανισμών (π.χ. Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης),

β) ιστοσελίδες μη κυβερνητικών/μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (π.χ. ΜΕΤΑδράση) και

γ) ιστοσελίδες κινηματικών φορέων/συλλογικοτήτων (π.χ. Κίνηση «Απελάστε το Ρατσισμό»).

- Επικαιρότητα σχετική με μεταναστευτικά/προσφυγικά θέματα: κείμενα από

α) ιστοσελίδες αποκλειστικά διαδικτυακής ειδησεογραφίας/ενημέρωσης (π.χ. tnxs.gr),

β) ιστοσελίδες διαδικτυακών εφημερίδων που κυκλοφορούν και σε έντυπη μορφή (π.χ. Εφημερίδα των Συντακτών),

γ) ιστοσελίδες τηλεοπτικών καναλιών (π.χ. ΕΡΤ) και

δ) ιστοσελίδες σατιρικών νέων (π.χ. tokoulouri.com).

- Πολιτικός λόγος γύρω από προσφυγικά/μεταναστευτικά θέματα: κείμενα από

α) την ιστοσελίδα της Βουλής των Ελλήνων (hellenicparliament.gr) και

β) ιστοσελίδες μέσων κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. tweets πολιτικών προσώπων).

Ως προς το πεδίο, αναζητήσαμε στις παραπάνω διαδικτυακές πηγές ελληνικά κείμενα ελεύθερης πρόσβασης τα οποία αναφέρονται σε ποικίλα μεταναστευτικά/προσφυγικά θέματα, δημοσιεύτηκαν μεταξύ των ετών 2015–2020 και εμπεριέχουν τις ακόλουθες λέξεις-κλειδιά: αιτούντ*, άσυλ*, αλλοδαπ*, ασυνόδευτ* παιδι*, μετανάστ*, ξέν*, προσφυγ*.⁶

4. ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Έχοντας ως βάση μας το αντιρατσιστικό σώμα κειμένων, εξετάζουμε στη συνέχεια αν και σε ποιο βαθμό εμφιλοχωρούν σε αυτό ρατσιστικές αντιλήψεις. Κινούμενοι/ες στο θεωρητικό πλαίσιο της ΚΑΛ, η προσέγγισή μας βασίζεται στη θέση ότι η γλώσσα δεν αντανakλά φυσικές και αντικειμενικές πραγματικότητες, αλλά τις κατασκευάζει ανάλογα με τις (συνειδητές ή ασυνειδητές) ταυτότητες και

⁶ Προκειμένου να προσδιορίσουμε τα μεταδεδομένα του σώματος που διαμορφώσαμε, αξιοποιήσαμε επίσης τον παράγοντα του *τρόπου*. Στην παρούσα μελέτη, ωστόσο, δεν προχωρούμε στην παρουσίαση των κατηγοριοποιήσεων που προέκυψαν με βάση τον παράγοντα αυτό και δεν αναφερόμαστε στην περαιτέρω ποσοτική τους ανάλυση (βλ. σχετικά Αρχάκης κ.ά. 2023).

τις σκοπιμότητες των παραγωγών του κειμένου (βλ. Phillips & Jørgensen 2002: 5). Ειδικότερα, αξιοποιήσαμε ως μεθοδολογικά εργαλεία ανάλυσης τη Συστημική Λειτουργική Γραμματική (στο εξής ΣΛΓ) του Halliday (1994) και τις γλωσσικές στρατηγικές από τη λογοϊστορική προσέγγιση των Reisigl & Wodak (2001) (βλ. σχετικά Αρχάκης κ.ά. 2023).

Αρχικά, προχωρήσαμε σε μια πιλοτική έρευνα ΚΑΛ σε δείγμα από τα δεδομένα του αντιρατσιστικού σώματος, η οποία μας οδήγησε στον εντοπισμό συγκεκριμένων κατηγοριών και υποκατηγοριών ρατσισμού. Στη συνέχεια, με άξονα τις κατηγοριοποιήσεις αυτές, εξετάσαμε εκ νέου το σύνολο του σώματος, επαναπροσδιορίζοντας και εμπλουτίζοντας τις αρχικές (υπο)κατηγορίες.

Διαπιστώσαμε ότι οι ρατσιστικές θέσεις παρεισφρέουν στα αντιρατσιστικά κείμενα μέσω δύο βασικών οδών: α) της διάκρισης και β) της αφομοίωσης. Στην πρώτη περίπτωση, δημιουργείται απόσταση μεταξύ της έσω-ομάδας (πλειονοτικοί πληθυσμοί) και της έξω-ομάδας (μεταναστευτικοί/προσφυγικοί πληθυσμοί). Στη δεύτερη περίπτωση, η πλειονοτική ομάδα επιβάλλει έμμεσα τις πεποιθήσεις και τις αξίες της στη μειονοτική έξω-ομάδα.

Ως προς τη διάκριση, εντοπίσαμε 7 υποκατηγορίες:

1. *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως πρόβλημα*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες παρουσιάζονται ως βάρος που η πολιτεία καλείται να αντιμετωπίσει.
2. *Αναφορές στους/στις παράνομους/ες ή νόμιμους/ες Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες διακρίνονται σε εκείνους/ες που δικαιούνται άσυλο, προστασία, παροχές και σε εκείνους/ες που πρέπει να εκτοπιστούν ως ‘μη νόμιμοι/ες’.
3. *Αναφορές στους/στις ανώνυμους/ες Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως ανώνυμη, ενιαία ομάδα ανθρώπων με κοινά χαρακτηριστικά και κοινές επιδιώξεις.
4. *Αναφορές στους/στις προσωρινούς/ές Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες παρουσιάζονται ως άτομα που έρχονται στην Ελλάδα προσωρινά.
5. *Αναφορές στους/στις αδρανείς Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως σιωπηλοί/ές δέκτες/τριες ή/και θεατές/τριες των δράσεων που εκτελούν οι πλειονοτικοί/ές.
6. *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως θύματα*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες προβάλλονται ως εξαθλιωμένα άτομα που υφίστανται κακουχίες.
7. *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως αποδέκτες/τριες βοήθειας*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως ‘αντικείμενο’ παροχής βοήθειας από φορείς/οργανισμούς κλπ.

Διαπιστώνοντας συγκλίσεις μεταξύ των επτά παραπάνω υποκατηγοριών, επιχειρήσαμε μια εκ νέου εσωτερική ομαδοποίηση, καταλήγοντας στις ακόλουθες τρεις ευρύτερες υποκατηγορίες διάκρισης:

Ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα	Ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η	Ο παθητικός/η Άλλος/η
<i>Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως πρόβλημα</i>	<i>Αναφορές στους/στις ανώνυμους/ες Άλλους/ες</i>	<i>Αναφορές στους/στις αδρανείς Άλλους/ες</i>
<i>Αναφορές στους/στις παράνομους/ες ή νόμιμους/ες Άλλους/ες</i>	<i>Αναφορές στους/στις προσωρινούς/ές Άλλους/ες</i>	<i>Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως θύματα</i>
		<i>Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως αποδέκτες/τριες βοήθειας</i>

Πίνακας 1: Ευρύτερες υποκατηγορίες διάκρισης

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 1, η ευρύτερη υποκατηγορία *Ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα* περιλαμβάνει τις υποκατηγορίες: *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως πρόβλημα* και *Αναφορές στους/στις παράνομους/ες ή νόμιμους/ες Άλλους/ες*. Και στις δύο περιπτώσεις, αποδίδονται αρνητικά χαρακτηριστικά στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες με αποτέλεσμα να δαιμονοποιούνται. Εύλογα λοιπόν, η ευρύτερη αυτή υποκατηγορία μάς παραπέμπει στη ρητή εκδοχή του ρατσιστικού λόγου, καθώς η διάκριση εδώ στοχεύει στην απαξίωση και τον αποκλεισμό των Άλλων.

Η ευρύτερη υποκατηγορία *Ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η* εμπερικλείει τις υποκατηγορίες: *Αναφορές στους/στις ανώνυμους/ες Άλλους/ες* και *Αναφορές στους/στις προσωρινούς/ές Άλλους/ες*. Εδώ, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται συστηματικά μέσα από όρους *ομογενοποίησης* (homogenisation) κατά Coupland (2010), με αποτέλεσμα να αφαιρείται η ατομικότητα από τα υποκείμενα (Coupland 2010: 248–249), ή μέσα από όρους *γενίκευσης* (genericization) κατά Van Leeuwen (2008), μέσω των οποίων οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες «συμβολικά εκτοπίζονται από τον κόσμο της άμεσης εμπειρίας του αναγνωστικού κοινού, αντιμετωπίζονται ως απομακρυσμένοι/ες 'άλλοι/ες' παρά ως άνθρωποι με τους οποίους ερχόμαστε σε καθημερινή συναναστροφή» (Van Leeuwen 2008: 36). Συνεπώς, και εδώ έχουμε μάλλον να κάνουμε με τη ρητή εκδοχή του ρατσιστικού λόγου, τον αποκλεισμό. Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή, αντίθετα με την προηγούμενη ευρύτερη υποκατηγορία, ο αποκλεισμός μοιάζει να πραγματώνεται με ηπιότερο προσωπείο καθώς οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες δεν φαίνεται να απαξιώνονται.

Η τελευταία ευρύτερη υποκατηγορία *Ο/η παθητικός Άλλος/η* περιλαμβάνει τις ακόλουθες υποκατηγορίες: *Αναφορές στους/στις αδρανείς Άλλους/ες, Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως θύματα και Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως αποδέκτες/τριες βοήθειας*. Στις υποκατηγορίες αυτές, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως άτομα που είναι ευάλωτα, υποφέρουν, δεν δρουν αυτόνομα, αναμένουν ή/και δέχονται τη βοήθεια των πλειονοτικών. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πατερναλιστικές σχέσεις μεταξύ αυτών που απολαμβάνουν προνόμια και αυτών που τα στερούνται και κατά περίπτωση τους παραχωρείται κάποια βοήθεια. Οι πατερναλιστικές αυτές σχέσεις οικοδομούνται επί τη βάσει των αισθημάτων υπεροχής που διακατέχουν τους/τις πλειονοτικούς/ές (βλ. Trepagnier 2010: 6). Όπως επισημαίνουν χαρακτηριστικά οι Chouliaraki & Stolic (2019), «οι πράξεις δωρεάς, προστασίας, φιλοξενίας δομούν μια άνιση σχέση ανάμεσα στους/τις ευάλωτους/ες αλλά γεμάτους/ες ευγνωμοσύνη δέκτες/τριες και στη φιλανθρωπική αλλά ανελέητη γραφειοκρατία των οικοδεσποτών» (Chouliaraki & Stolic 2019: 8). Η διάκριση σε αυτή την ευρύτερη υποκατηγορία θα λέγαμε ότι δεν παραπέμπει στη ρητή έκφραση του ρατσιστικού λόγου, τον αποκλεισμό: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες γίνονται συστηματικά ορατοί/ές στη δημόσια σφαίρα ως αυτοί/ές που ‘πάσχουν’ και, επομένως, αυτοί/ές που είναι δεκτικοί/ές στην ‘φιλάνθρωπη’ βοήθεια. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούν να προσληφθούν και ως κατάλληλοι/ες να αφομοιωθούν και έτσι να γίνουν ανεκτοί/ές και ‘αποδεκτοί/ές’ από την πλειονοτική κοινότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, το status quo δεν αμφισβητείται και οι ανισότητες εξακολουθούν να διαιωνίζονται.

Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω ομαδοποίηση, μπορούμε να τοποθετήσουμε τις ευρύτερες υποκατηγορίες σε ένα συνεχές που αποτελείται από διακρίσεις που αφενός στοχεύουν στον αποκλεισμό, είτε με ισχυρό τρόπο (*ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα*) είτε με ασθενή τρόπο (*ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η*) είτε με ασθενή τρόπο (*ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η*) είτε με ισχυρό τρόπο (*ο/η παθητικός/η Άλλος/η*), και αφετέρου στην αφομοίωση:

Διάγραμμα 1: Το συνεχές των ευρύτερων υποκατηγοριών της διάκρισης

Από την κατηγορία της διάκρισης, η οποία, όπως είδαμε στο Διάγραμμα 1, μπορεί να έχει άλλοτε στόχευση αποκλεισμού και άλλοτε στόχευση αφομοίωσης, περνάμε στην καθεαυτό κατηγορία της *αφομοίωσης*, όπου διακρίναμε τις ακόλουθες 4 υποκατηγορίες:

1. *Αναφορές (γενικευτικές) σε πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης*, όπου χρησιμοποιούνται οι όροι 'ένταξη/ενσωμάτωση' των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών, χωρίς ωστόσο να διασαφηνίζεται η σημασία τους.
2. *Αναφορές σε μετριασμένους τρόπους αντίκρουσης του ρατσισμού*, όπου οι πλειονοτικοί/ές καλούνται να απέχουν από ρατσιστικές πρακτικές, είτε επειδή οι Έλληνες/ίδες στο παρελθόν υπήρξαν μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες, είτε επειδή οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες δυνητικά θα αποτελέσουν όφελος για την ελληνική κοινωνία.
3. *Αναφορές σε πρακτικές εκμάθησης ελληνικών*, όπου γίνεται λόγος για διαδικασίες εκμάθησης της ελληνικής (ή κάποιας άλλης κυρίαρχης εθνικής) γλώσσας χωρίς αναφορά στη μητρική γλώσσα των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών.
4. *Αναφορές στη θετική στάση των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών απέναντι σε αφομοιωτικές πρακτικές*, όπου οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες εμφανίζονται είτε να επιδιώκουν οι ίδιοι/ες να υιοθετήσουν αφομοιωτικές πρακτικές, είτε να τις υιοθετούν και να τις αξιολογούν θετικά.

Στις παραπάνω τέσσερις υποκατηγορίες αφομοίωσης, επίσης εντοπίσαμε συγκλίσεις. Προχωρήσαμε έτσι σε μια εκ νέου ομαδοποίηση των υποκατηγοριών αυτών, καταλήγοντας στις ακόλουθες δύο ευρύτερες υποκατηγορίες αφομοίωσης:

Ασθενής αφομοίωση	Ισχυρή αφομοίωση
<i>Αναφορές (γενικευτικές) σε πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης</i>	<i>Αναφορές σε πρακτικές εκμάθησης ελληνικών</i>
<i>Αναφορές σε μετριασμένους τρόπους αντίκρουσης του ρατσισμού</i>	<i>Αναφορές στη θετική στάση των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών απέναντι σε αφομοιωτικές πρακτικές</i>

Πίνακας 2: Ευρύτερες υποκατηγορίες αφομοίωσης

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 2, στην ευρύτερη υποκατηγορία *Ασθενής αφομοίωση* περιλαμβάνονται οι υποκατηγορίες *Αναφορές (γενικευτικές) σε πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης* και *Αναφορές σε μετριασμένους τρόπους αντίκρουσης του ρατσισμού*. Και στις δύο αυτές υποκατηγορίες, οι αναφορές

στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο της αφομοίωσης. Ειδικότερα, προκρίνεται η 'ανάγκη ένταξης/ενσωμάτωσης' και το όφελος που θα αποκομίσει ο πλειονοτικός πληθυσμός, χωρίς να γίνεται λόγος για τις γλωσσικές και πολιτισμικές ταυτότητες των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών.

Στην ευρύτερη υποκατηγορία *Ισχυρή αφομοίωση* εντάσσονται οι υποκατηγορίες *Αναφορές σε πρακτικές εκμάθησης ελληνικών* και *Αναφορές στη θετική στάση των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών απέναντι σε αφομοιωτικές πρακτικές*. Εδώ, η πρόθεση μεταστρεψιμότητας του/της Άλλου/ης μέσω της εξάλειψης των διαφορών του/της από τους/τις πλειονοτικούς/ές είναι σαφής, ιδίως σε ζητήματα γλώσσας. Η πρόθεση αυτή προέρχεται τόσο από την πλειονοτική πλευρά (π.χ. επίσημοι πλειονοτικοί θεσμικοί φορείς) όσο και από τους/τις ίδιους/ες τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες οι οποίοι/ες εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους προς τις αφομοιωτικές (λ.χ. τις εκπαιδευτικές) διαδικασίες της χώρας υποδοχής.

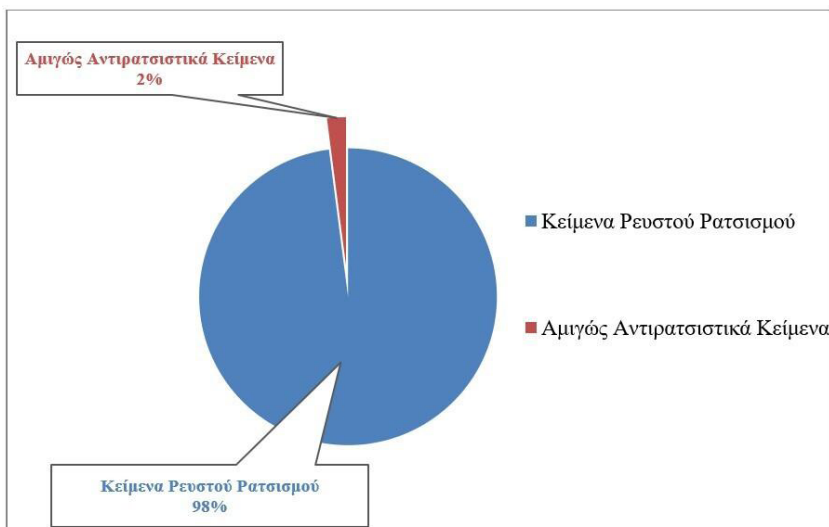
Η αφομοιωτική επιβολή λοιπόν επιδιώκει την εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των πλειονοτικών και των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών, προκρίνοντας τις γλωσσικές και πολιτισμικές ταυτότητες των πρώτων και, κατά συνέπεια, απαξιώνοντας εκείνες των δεύτερων. Βάσει των παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι οι υποκατηγορίες αφομοίωσης μπορούν να ενταχτούν σε ένα συνεχές με άκρα την ασθενή και ισχυρή αφομοίωση:

Διάγραμμα 2: Το συνεχές των ευρύτερων υποκατηγοριών της αφομοίωσης.

5. ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΡΕΥΣΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

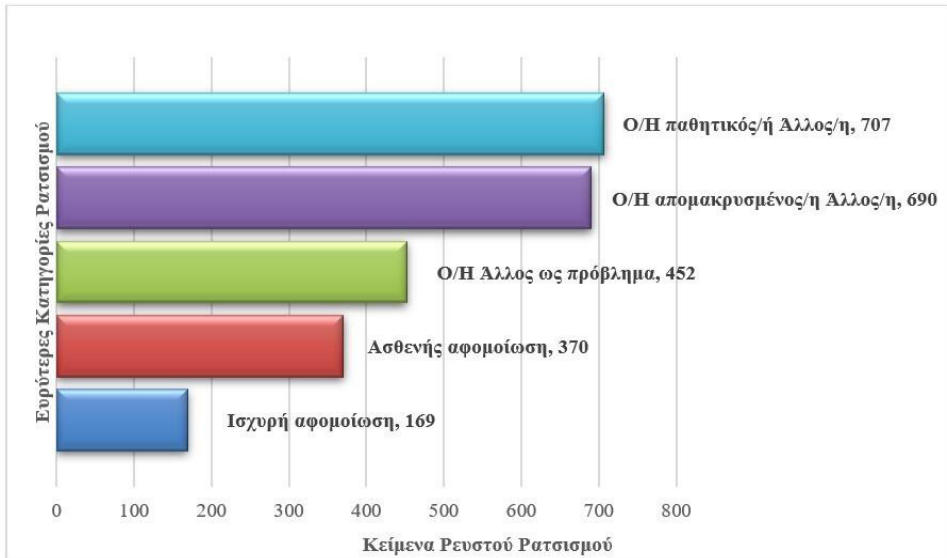
Αρχικά διερευνήσαμε το εύρος του ρατσισμού στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων:

Πίνακας 3: Κείμενα ρατσισμού στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 3, μόλις το 2% των κειμένων είναι αμιγώς αντιρατσιστικά, ενώ το 98% των κειμένων εμπεριέχουν κάποια κατηγορία ρατσισμού. Το γεγονός ότι τα κείμενα στη συντριπτική τους πλειοψηφία εμπεριέχουν ρατσιστικά στοιχεία αναδεικνύει τον ισχυρό βαθμό διεισδυτικότητας του ρατσισμού στα κείμενα της δημόσιας σφαίρας.

Στη συνέχεια, αναζητήσαμε τις ευρύτερες υποκατηγορίες ρατσισμού που εντοπίζονται στα αντιρατσιστικά κείμενα (Πίνακας 4). Με άλλα λόγια, στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε σε ποιο βαθμό εμφανίζονται οι ευρύτερες κατηγορίες της διάκρισης (ο/η παθητικός/ή Άλλος/η, ο/η απομακρυσμένος Άλλος/η, ο/η Άλλου/ης ως πρόβλημα) και της αφομοίωσης (ασθενής αφομοίωση, ισχυρή αφομοίωση) και, ειδικότερα, αν απεικονίζονται ποσοτικά τα συνεχή στα οποία καταλήξαμε στην ποιοτική ανάλυση:

Πίνακας 4: Ευρύτερες υποκατηγορίες ρατσισμού στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων.

Παρατηρώντας τα δεδομένα του Πίνακα 4, διαπιστώνουμε ότι υπερτερούν οι ευρύτερες υποκατηγορίες της διάκρισης. Πιο συχνά εμφανίζεται *Ο/η παθητικός/ή Άλλος/η*, γεγονός που υπογραμμίζει ότι στα κείμενα ρευστού ρατσισμού του σώματός μας ορατοποιούνται κυρίως οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες ως ευάλωτα άτομα που πάσχουν (δηλαδή όταν δεν δρουν και άρα δεν απειλούν). Αποκαλύπτεται έτσι η κυριαρχία της πατερναλιστικής αντίληψης των πλειονοτικών για τους/τις Άλλους/ες που αναπαρίστανται ως άτομα που έχουν ανάγκη ή/και είναι έτοιμα να δεχτούν τη 'φιλότιμη' πλειονοτική βοήθεια και, συνακόλουθα, να αφομοιωθούν. Πολύ συχνά εμφανίζεται και *Ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η*. Δηλαδή, η σύλληψη του/της Άλλου/ης σε απόσταση ασφαλείας από τη ζωή των πλειονοτικών και χωρίς εμπλοκή σε αυτή, στη βάση της στερεοτυπικής αντίληψης της ασυμβατότητας του/της Άλλου/ης προς την κοινότητα υποδοχής. Λιγότερο συχνή είναι η εμφάνιση *του/της Άλλου/ης ως προβλήματος*. Δηλαδή, η σύλληψη του/της Άλλου/ης ως επιβάρυνση της ζωής των πλειονοτικών με σαφείς συνδηλώσεις εκδίωξης ή/και απομάκρυνσης/αποκλεισμού, η οποία αντλεί από στερεότυπα απαξίωσης για τον/την Άλλο/η. Η περιορισμένη εμφάνιση *του/της Άλλου/ης ως προβλήματος* στο σώμα κειμένων είναι μάλλον εύλογη, διότι έχει συνδηλώσεις αποκλεισμού, δηλαδή, συνδηλώσεις της πιο σαφούς μορφής ρατσισμού που αναμένεται να αποφεύγεται στα αντιρατσιστικά κείμενα.

Ως προς τις ευρύτερες υποκατηγορίες αφομοίωσης, φαίνεται να προκρίνεται η *Ασθενής αφομοίωση*. Έτσι, με τον ηπιότερο δυνατό τρόπο

προωθείται η διαδικασία απέκδυσης των χαρακτηριστικών των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισών και επιβολής των πλειονοτικών χαρακτηριστικών. Η κυριαρχία της *Ασθενούς αφομοίωσης* στα αντιρατσιστικά κείμενα είναι αναμενόμενη χωρίς να κατακρίνονται οι ανισότιμες πλειονοτικές συμπεριφορές, αφενός αφήνεται ανοιχτό το ενδεχόμενο αφομοιωτικής επιβολής προς τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισες δεδομένου ότι γίνονται αναφορές σε απροσδιόριστες διαδικασίες ένταξης και αφετέρου προκρίνεται μια μάλλον ωφελιμιστική προσέγγιση του μεταναστευτικού/προσφυγικού ζητήματος. Λιγότερο συχνή είναι η *Ισχυρή αφομοίωση* με ρητή την επιδίωξη μεταστρεψιμότητας του/της Άλλου/ης μέσω της εξάλειψης των διαφορών του/της.

6. ΑΝΑΛΥΣΗ

Στην ανάλυση επικεντρώνουμε την προσοχή μας σε ενδεικτικά παραδείγματα από τις πέντε υποκατηγορίες ρατσισμού στα δύο συνεχή της διάκρισης και της αφομοίωσης (βλ. Διάγραμμα 1 και 2). Ως κριτικό μεθοδολογικό εργαλείο, αξιοποιούμε τη ΣΛΓ που προτείνει ο Halliday (1994) εστιάζοντας: α) στην *ιδεοποιητική λειτουργία* (ideational function), η οποία αφορά τον τρόπο κωδικοποίησης της πραγματικότητας και επιτελείται μέσω του συστήματος της *μεταβιβαστικότητας* (transitivity) και β) στη *διαπροσωπική λειτουργία* (interpersonal function), η οποία αφορά τη σχέση μεταξύ των παραγωγών των κειμένων και των αποδεκτών/τριών και επιτελείται μέσω του συστήματος της *διάθεσης* (mood).

Αναφορικά με την ιδεοποιητική λειτουργία, το σύστημα μεταβιβαστικότητας περιλαμβάνει τις *διαδικασίες* (processes), δηλαδή τις πράξεις που *πραγματώνονται* σε λεξικογραμματικό επίπεδο μέσω ρημάτων και ουσιαστικοποιήσεων, τους/τις *συμμετέχοντες/ουσες* (participants), που αφορούν τις οντότητες που εμπλέκονται στις πράξεις και πραγματώνονται μέσω ουσιαστικών, και τις *περιστάσεις* (circumstances), δηλαδή τις συνθήκες όπου επιτελούνται οι διαδικασίες π.χ. χρόνου, τόπου, τρόπου κ.λπ. και πραγματώνονται μέσω επιρρηματικών προσδιορισμών. Στα παραδείγματα που ακολουθούν, εντοπίζουμε *υλικές* (material) διαδικασίες, δηλαδή σε ενέργειες της εξωτερικής πραγματικότητας που προκαλούν αλλαγές στον κόσμο. Οι συμμετέχοντες/ουσες είναι ο/η *δράστης/τρια* (actor, η οντότητα που ενεργεί) και ο *στόχος* (goal, ο/η αποδέκτης/τρια της ενέργειας) (βλ. Στάμου 2014: 173· Μανιού 2016: 72–86).

Ως προς την διαπροσωπική λειτουργία, εξετάζουμε την *αξιολογική τροπικότητα* (appreciative modality) που περιλαμβάνει τη συναισθηματική και συγκινησιακή φόρτιση του/της παραγωγού του κειμένου.

6.1. Διάκριση: Ο/Η Άλλος/η ως πρόβλημα

Στην υποκατηγορία αυτή, αποδίδονται αρνητικά χαρακτηριστικά στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες με αποτέλεσμα να δαιμονοποιούνται:

1. «Ένας τόσο μεγάλος αριθμός ανθρώπων που εξαναγκάστηκαν να ζουν ως πρόσφυγες γεννά δυσεπίλυτα προβλήματα όχι μόνο στις χώρες υποδοχής, αλλά και στη διεθνή κοινότητα.» [*Τα οικονομικά οφέλη της αλληλεγγύης στους πρόσφυγες*, 27.06.2016, www.efsyn.gr].

Η αξιολογική τροπικότητα, μέσω κατάλληλα φορτισμένου λεξιλογίου («γεννά *δυσεπίλυτα προβλήματα*») ή/και ποσοτικών δεικτών («*τόσο μεγάλος αριθμός ανθρώπων*»), στοχοποιεί τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες, προκαλώντας κλίμα φόβου/πανικού. Εφόσον οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες επιβαρύνουν τη χώρα, η χώρα θα πρέπει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα και οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες θα πρέπει να εκτοπιστούν.

6.2. Διάκριση: Ο/Η απομακρυσμένος/η Άλλος/η

Στην υποκατηγορία αυτή, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται συστηματικά απομακρυσμένοι/ες από την καθημερινή ζωή των πλειονοτικών. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα 2:

2. «Η πλειοψηφία των προσφύγων που καταφτάνουν στην Ελλάδα συνεχίζουν το ταξίδι τους παραπέρα, προσπαθώντας να φτάσουν σε χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης μέσα από την περιοχή των δυτικών Βαλκανίων. Χώρες όπως η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (πΓΔΜ) και η Σερβία έχουν δει τον αριθμό των προσφύγων να αυξάνει δραματικά.» [*Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ: «Επιδεινούμενη ανθρωπιστική κρίση στην Ελλάδα από την αύξηση των προσφύγων»*, 10.08.2015, www.ert.gr].

Εδώ, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες εμφανίζονται ως *δράστες/τριες* («η πλειοψηφία των προσφύγων») μιας *υλικής διαδικασίας* («συνεχίζοντας το ταξίδι τους») η οποία τους/τις αναπαριστά ως διαρκώς μετακινούμενους/ες και απομακρυνόμενους/ες από την Ελλάδα, όπως γίνεται σαφές μέσω των *στοιχείων περίστασης του σκοπού* («προσπαθώντας να φτάσουν»), της *κίνησης προς τοποθεσία* («σε χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης») και της *κίνησης από τοποθεσία* («μέσα από την περιοχή των δυτικών Βαλκανίων»).

6.3. Διάκριση: Ο/Η παθητικός/ή Άλλος/η

Στην υποκατηγορία αυτή, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως άτομα που είναι ευάλωτα, υποφέρουν, δεν δρουν αυτόνομα, αναμένουν ή/και δέχονται τη βοήθεια των πλειονοτικών.

3. «Ο ΔΟΜ Ελλάδος υλοποιεί προγράμματα Υποβοηθούμενων Εθελούσιων Επιστροφών και Επανένταξης (AVRR) από το 2010, έχοντας

βοηθήσει περισσότερους από 45.000 υπηκόους... Το πρόγραμμα προσφέρει υπηρεσίες συμβουλευτικής πριν την αναχώρηση καθώς και υποστήριξη στην έκδοση των απαραίτητων ταξιδιωτικών εγγράφων. Παράλληλα, υποστηρίζει την προετοιμασία του ταξιδιού στη χώρα καταγωγής, παρέχει βοήθεια στη χώρα διέλευσης καθώς και στήριξη μετά την άφιξη στον τελικό προορισμό, εξασφαλίζοντας την ασφάλη και αξιοπρεπή επιστροφή των επωφελούμενων.» [Ανακοίνωση ΔΟΜ για Υποβοηθούμενες Εθελούσιες Επιστροφές & Επανένταξη, 6.02.2020, <https://greece.iom.int>]

Στο Παράδειγμα 3, ο ΔΟΜ (Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης) αναλαμβάνει τον ρόλο του *δράστη* σε υλικές διαδικασίες παροχής βοήθειας («υλοποιεί προγράμματα», «έχοντας βοηθήσει», «προσφέρει υπηρεσίες συμβουλευτικής...υποστήριξη», «υποστηρίζει την προετοιμασία του ταξιδιού...», «παρέχει βοήθεια...στήριξη»), ενώ οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες παρασκηνοποιούνται αναλαμβάνοντας τον ρόλο του *στόχου* («περισσότερους από 45.000 υπηκόους») ή του/της *επωφελούμενου/ης* (beneficiary, δηλαδή εκείνου/ης που επωφελείται από μια ενέργεια) («εξασφαλίζοντας την ασφάλη και αξιοπρεπή επιστροφή των ωφελουμένων»). Υπό αυτό το πρίσμα, οι πλειονοτικοί/ές εξακολουθούν να είναι αυτοί/ές που παρέχουν και οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αυτοί/ές που δέχονται τη βοήθεια, με αποτέλεσμα το status quo να μην αμφισβητείται και οι ανισότητες να διαιωνίζονται.

6.4. Ασθενής αφομοίωση: Διαδικασίες ένταξης

Εδώ, οι αναφορές στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες, μέσω ουσιαστικοποιήσεων και γενικεύσεων, αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο της αφομοίωσης. Ενδεικτικά είναι τα ακόλουθα παραδείγματα:

4. «πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης των ασυλούχων...δρομολόγηση διαδικασιών ένταξης και ενσωμάτωσης.» [Συνεδρίαση Μ', 31.10.19, σ. 4055, 4094, Πρακτικά Βουλής, <https://www.hellenicparliament.gr/>]

5. «μία καινοτόμα δράση που στόχο έχει να διευκολύνει την ένταξη των προσφύγων και των μεταναστών.» [Stepping Stone Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Ένταξης, <https://metadrasi.org/>]

Στα παραδείγματα 4 και 5, οι λεξικογραμματικές επιλογές αφορούν ουσιαστικοποιήσεις υλικών διαδικασιών («ενσωμάτωσης» < ενσωματώνω, «ένταξης» < εντάσσω) με διακριτό στόχο τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες («ασυλούχων», «προσφύγων και μεταναστών», «προσφύγων», «ανθρώπων») και αδιαφανή δράστη/τρια. Με άλλα λόγια, το ερώτημα ποιος/ο φορέας/οργανισμός/υπουργείο θα εντάξει/ενσωματώσει τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες και, κυρίως, με ποιο τρόπο (περιστάσεις) μένει μετέωρο.

6.5. Ισχυρή Αφομοίωση: Εκμάθηση ελληνικής-Ο/Η Άλλος/η ως πρόθυμος/η να αφομοιωθεί

Στην τελευταία υποκατηγορία, η πρόθεση μεταστρεψιμότητας του/της Άλλου/ης μέσω της εξάλειψης των διαφορών του/της από τους/τις πλειονοτικούς/ές είναι φανερή, ιδίως σε ζητήματα γλώσσας.

6. «Λίγο μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, ο Sabri ξεκίνησε καθημερινά μαθήματα στο LEDU και γρήγορα εντυπωσιάστηκε με την ελληνική γλώσσα και τη γραμματική της. ‘Μου αρέσει ο ήχος των ελληνικών λέξεων’, λέει ο Sabri, ‘τα μαθαίνω πολύ γρήγορα’.» [*Μαθητής πρόσφυγας διδάσκει ελληνικά μέσω facebook*, 13.06.2019, www.unhcr.org]

Στο παράδειγμα 6, ο Sabri σχολιάζει την εκπαιδευτική του εμπειρία μέσω της αξιολογικής τροπικότητας («*μου αρέσει ο ήχος των ελληνικών λέξεων*», «*μαθαίνω γρήγορα*») επιδιώκοντας να αναδείξει την ευαρέσκειά του προς την ελληνική γλώσσα και την εκμάθησή της. Τα παραπάνω παραδείγματα θα λέγαμε ότι αποτελούν περιπτώσεις *εσωτερικευμένου ρατσισμού* (internalized racism), δηλαδή εκείνου του ρατσισμού που προϋποθέτει τη συναίνεση των ίδιων των καταπιεζόμενων, εν προκειμένω των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισών, απέναντι στις αφομοιωτικές πρακτικές που ασκεί ο κυρίαρχος πλειονοτικός πληθυσμός (Pyke 2010· Archakis & Tsakona 2021). Με άλλα λόγια, εδώ ο/η ίδιος/α ο Άλλος/η εμφανίζεται να επιδιώκει και να επικροτεί τη μεταστρεψιμότητά του/της.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο παρόν άρθρο υποστηρίξαμε τη θέση ότι ο αντιρατσιστικός λόγος, ο οποίος προγραμματικά αντιμάχεται τις ρατσιστικές απόψεις, καταλήγει συχνά να απηχεί ανισότητες, να τις συγκαλύπτει και να τις αναπαράγει. Για τον σκοπό αυτό επιχειρήσαμε τη σύνθεση του πρώτου εξειδικευμένου σώματος ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων και διερευνήσαμε πώς εμφιλοχωρεί ο ρατσιστικός λόγος στα κείμενα που συγκροτούν το σώμα. Διαπιστώσαμε ότι η συντριπτική πλειονότητα από αυτά είναι κείμενα ρευστού ρατσισμού. Τα ευρήματα της μελέτης αυτής θεωρούμε ότι μελλοντικά μπορούν να τροφοδοτήσουν εναλλακτικές προτάσεις και να οδηγήσουν σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής αμιγώς αντιρατσιστικών κειμένων. Αυτό βέβαια απαιτεί εξειδικευμένους μεθοδολογικούς σχεδιασμούς, οι οποίοι ξεπερνούν τους στόχους αυτής της έρευνας.

Από την ποιοτική ανάλυση προκύπτει ότι ο ρατσισμός εμφιλοχωρεί στα αντιρατσιστικά κείμενα μέσω δύο βασικών οδών: α) της *διάκρισης* και β) της *αφομοίωσης*. Ως προς τη διάκριση, καταλήξαμε σε τρεις ευρύτερες υποκατηγορίες: τις αναφορές α) *στον/στην Άλλο/η ως πρόβλημα*, β) *στον/στην*

απομακρυσμένο/η Άλλο/η, και γ) στον/στην παθητικό/η Άλλο/η, ενώ ως προς την αφομοίωση σε δύο: α) την ασθενή αφομοίωση και β) την ισχυρή αφομοίωση.

Η ποσοτική διερεύνηση αποκάλυψε ότι στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων οι περισσότερες αναφορές στους μεταναστευτικούς/προσφυγικούς πληθυσμούς εμπίπτουν στις υποκατηγορίες του/της παθητικού/ής Άλλου/ης, του/της απομακρυσμένου/ης Άλλου/ης και της αφομοίωσής τους (Ασθενούς ή Ισχυρής), γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί εύλογο. Ο ρατσισμός για να παρεισφρήσει στα αντιρατσιστικά κείμενα δεν προκρίνει τη μορφή του που σχετίζεται με τον απαξιωτικό αποκλεισμό (βλ. την υποκατηγορία *Ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα*). Προτιμά να υπονομεύει την αποδοχή της διαφορετικότητάς του/της Άλλου/ης με ήπιο τρόπο, αποδίδοντάς του/της τον ρόλο του/της αδύναμου/ης και ευάλωτου/ης που αποζητά τη βοήθεια του/της ισχυρού/ής πλειονοτικού/ής, τον ρόλο του/ης απομακρυσμένου/ης, ασύμβατου/ης και μη εμπλεκόμενου/ης στην καθημερινή πλειονοτική ζωή, και, τέλος, επιδιώκοντας (έμμεσα) την (ωφελιμιστική) αφομοίωση της διαφορετικότητας του/της μέσω απροσδιόριστων διαδικασιών ένταξης. Συμπερασματικά, η συντριπτική πλειοψηφία των κειμένων του αντιρατσιστικού σώματος που διαμορφώσαμε, φαίνεται να αποτελούν κείμενα ρευστού ρατσισμού καθώς, από τη μία, δείχνουν να τηρούν θετική στάση απέναντι στους προσφυγικούς/μεταναστευτικούς πληθυσμούς ενώ, από την άλλη, προωθούν συστηματικά την εικόνα των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών ως ευάλωτων, απόμακρων και αποδεκτών υπό τον όρο του συντονισμού τους με το πλειονοτικό περιβάλλον.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anthias & Lloyd 2002: F. Anthias, C. Lloyd, Introduction: Fighting racisms, defining the territory. In F. Anthias & C. Lloyd (eds.), *Rethinking Anti-racisms. From Theory to Practice* (pp. 1–21). London: Routledge.
- Αρχάκης κ.ά. 2023: Α. Αρχάκης, Ρ. Καραχάλιου, Β. Τσάμη, Α. Λαζανάς, Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων για προσφυγικούς και μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Στο Α. Αρχάκης, Ρ. Καραχάλιου & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο: Μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό*. (σσ. 51-126). Αθήνα: Πεδίο.
- Archakis & Tsakona 2021: A. Archakis, V. Tsakona, Greek migrant jokes online: A diachronic-comparative study on racist humorous representations. *Internet Pragmatics*, 4, 28–51.
- Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης, *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.

- Βεντούρα 2004: Λ. Βεντούρα, Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 174–204). Αθήνα: Κριτική & ΚΕΜΟ.
- Bonnett 2000: A. Bonnett, *Anti-racism*. London: Routledge.
- Chouliaraki & Stolic 2017: L. Chouliaraki, T. Stolic, Rethinking media responsibility in the refugee ‘crisis’: A visual typology of European news. *Media, Culture and Society*, 39, 1162–1177.
- Coupland 2010: N. Coupland, ‘Other’ representation. In J. Jaspers, J-O. Östman & J. Verschueren (eds.), *Society and Language Use* (pp. 241–260). Amsterdam: John Benjamins.
- Halliday 1994: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Halliday 1978: M. A. K. Halliday, *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Arnold.
- Halliday & Hasan 1989: M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*. London: Routledge.
- Koester 2010: A. Koester, Building small specialized corpora. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*, 1, 66–79.
- Lentin 2018: A. Lentin, Beyond denial: ‘Not racism’ as racist violence. *Continuum*, 32, 400–414.
- Lentin 2004: A. Lentin, *Racism and Anti-racism in Europe*. London: Pluto Press.
- Μανιού 2016: Ε. Μανιού, *Η (ανα)συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης στο σχολείο: Κοινωνιογλωσσολογική ανάλυση εκπαιδευτικών πρακτικών [Διδακτορική Διατριβή]*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Ο’ Brien 2009: E. O’Brien, From antiracism to antiracisms. *Sociology Compass*, 3, 501–512.
- Phillips & Jørgensen 2002: L. Phillips, M. W. Jørgensen, *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- Pyke 2010: K. D. Pyke, What is internalized racial oppression and why don’t we study it? Acknowledging racism’s hidden injuries. *Sociological Perspectives*, 551–572.
- Reisigl & Wodak 2001: M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and Discrimination: Rhetoric of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Στάμου 2014: Α. Γ. Στάμου, Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές* (σσ. 149–187). Αθήνα: Νήσος.
- Trepagnier 2010: B. Trepagnier, *How Well-meaning White People Perpetuate the Racial Divide*. New York: Routledge.

- Van Dijk 2008: T. A. Van Dijk, *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Van Dijk 1992: T. A. Van Dijk, Discourse and the denial of racism. *Discourse and Society*, 3, 87–118.
- Van Dijk 1991: T. A. Van Dijk, *Racism and the Press*. London: Routledge.
- Van Leeuwen 2008: T. Van Leeuwen, *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Weaver 2016: S. Weaver, *The Rhetoric of Racist Humour: US, UK and Global Race Joking*. London: Routledge.
- Χριστόπουλος 2004: Δ. Χριστόπουλος, Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης: Κοινωνική Συμμετοχή, Δικαιώματα και Ιδιότητα του Πολίτη* (σσ. 338–366). Αθήνα: Κριτική & KEMO.

Vasia Tsami
University of Crete
Department of Primary Education

Rania Karachaliou
University of Ioannina
Department of Primary Education

Alexis Lazanas
University of Patras
Department of Mechanical Engineering & Aeronautics

Argiris Archakis
University of Patras
Department of Philology

**TRACING RACISM IN AN ANTI-RACIST CORPUS
ON REFUGEE/MIGRANT POPULATIONS**

Summary

The movement of refugee/migrant populations to Europe, especially from 2015 onwards, has resulted in the (re)production of various attitudes and practices towards them, ranging from anti-racist to racist. Our discussion begins with comparing racist to anti-racist discourse. A new, ambivalent kind of racism is attested, namely *liquid racism* (Weaver 2016), which results from the co-occurrence of racist and anti-racist views in the same texts (section 2). In order to investigate liquid racism, we created a

corpus of Greek anti-racist texts based on Halliday's (1978) three-dimensional distinction of *field*, *tenor* and *mode* (section 3). In section 4, drawing mainly on Halliday's *Systemic Functional Grammar* (1994), and adopting a critical perspective, we detected two main discourses connected to liquid racism: *discrimination* and *assimilation*. Then, we conducted both quantitative and qualitative analyses (sections 5 and 6) of liquid racism in our anti-racist corpus. Based on our findings, we argue that anti-racist discourse reinforces migrants' seemingly mild assimilation by promoting the representations of the anonymous, inactive, victimized and (would-be) assimilated 'other.' Section 7 rounds up the discussion.

Keywords: (Liquid) racism, Discrimination, Assimilation, Anti-racist texts